

УДК 94(477.54)

С. С. ТЕЛУХА, канд. іст. наук, ст. викладач НТУ «ХПІ»

МИТРОПОЛИТ АНТОНІЙ (ХРАПОВИЦЬКИЙ) – АДЕПТ МОНАРХІЧНОГО СПОСОБУ ПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ

В статті розкрито політичну позицію одного з визначних діячів Російської православної церкви митрополита Антонія (Храповицького) напередодні та під час революційних подій 1917-1918 рр. Досліджено монархічні погляди Владики Антонія та їх значення в житті митрополита, висвітлено його ставлення до змін в суспільно-політичному житті в Росії.

Ключові слова: митрополит Антоній (Храповицький), Російська Православна церква, монархія, революція, духовенство.

Постановка проблеми. В сучасній історичній науці дослідження взаємодії церковних інститутів, суспільства та держави характеризується широким інтересом та зацікавленістю. Існуючий механізм взаємодії та впливу релігійних установ на культуру, суспільство, націю зумовлює розвиток процесів загальнодержавного значення.

Мета статті. Висвітлення поглядів представників вищого церковного духівництва щодо змін політичної кон'юнктури в державі є малодослідженою та досить актуальною проблемою.

Виклад основного матеріалу. В дореволюційній Росії православна церква займала важливу соціально-політичну нішу. Вона була фактично складовою частиною державного апарату – «міністерства православного віросповідання», яке визначало напрямки навчання та виховання в школі, від імені держави вело акти громадського стану, впливало на суд, армію, пресу [8, с. 7]. Крім того,

церква та її ієрархи була великим ідеологічним інститутом, здатним впливати не лише на духовне життя суспільства, а й задавати свої політичні орієнтири.

Вищі церковні ієрархи в Україні були переконаними монархістами. Так, вікарний єпископ Никодим (Кротков) ще напередодні Лютневої революції разом з іншими київськими священнослужителями звернулися до царя з проханням розпустити Державну думу. Послідовний адепт єдиної і неподільної Росії, він різко виступав проти автокефалії української православної церкви. Саме Никодим, заручившись підтримкою патріарха Тихона, домогся обрання митрополитом Київським і Галицьким непохитного монархіста Антонія (Храповицького), який свою відданість імператору виклав у прикметній формулі: «Від вірності Цареві мене може звільнити лише його невірність Христові» [8, с. 11].

Олексій Павлович Храповицький здобувши блискучу освіту, авторитет, суспільне визнання, завжди був прихильником монархічного способу правління державою. Митрополит Антоній відстоював принципи, популярного в той час серед православних церковників вислову: «Царське самодержавство повинно зберігтися в повній недоторканості та необмеженості» [8, с. 11].

Цар для нього особа вельмишанована та найважливіша в країні. Заслугує уваги погляд Владика Антонія на роль самодержця в суспільстві та релігії та подолання романтизму, який мав місце в уявленнях про царя серед православних віруючих. Владика Антоній говорив, що його намагаються бачити в якомусь незвичному світлі, хочуть бачити його не лише політичним, а й духовним вождем [3, с. 5]. Таке розуміння його посади, писав Владика, є помилковим, адже духовним вождем народа повинен бути патріарх, а від царя можна чекати лише вірності церкві та справедливого правління. Цар – носій влади, державної сили при церкві та її захисник.

Митрополит Антоній реально дивився на ту політичну ситуацію, що склалася напередодні революційних подій 1917 р., оцінюючи практично відсутню силу влади імператора та фактичну втрату його авторитету [3, с. 8]. Як висловився Владика Антоній в розмові з П. С. Лопухінін : «За спадкову законну православну монархію я був завжди» [3, с. 9]. На питання, чи обов'язково для православного віруючого бути прихильником спадкової монархії, Владика відповів – не обов'язково, але бажано [3, с. 9]. Митрополит зазначив, що православним може бути і немонархіст. Владика Антоній навіть говорив про можливість виборності глави держави, порівнюючи цю процедуру з виборами глави у монахів [3, с. 9]. Слід звернути увагу на те, що погляди Владика Антонія стосовно виборності монарха були суто теоретичними, уявити собі реальну можливість таких виборів для Росії він не міг. Він говорив, що народ не готовий до подібних дій, перш за все маючи на увазі його моральний стан. Навіть у священних храмах вибори ігумена ніхто не може передбачити, вони не завжди можуть пройти гладко, без суперечностей та розколів, тому набагато краще та легше, говорив Владика Антоній, мати спадкового монарха, аніж виборного. «Зокрема, в відношенні виборів царя в Росії, і мови бути не

може, тому, що з цими виборами вспалахнуть такі пристрасті та течії, які нічого спільного з православ'ям не мають, а ті, хто бажають, обійшовши законного спадкоємця престолу, ввести вибори – завідома дуже далекі від інтересів православ'я», говорив Владика Антоній [3, с. 9].

Російська імперія для Антонія була державою, яка в значній мірі включала в себе всю ту державну організацію, яка була притаманна всім існуючим на той час державам світу. Вона була для нього живим національним організмом, який живе ідеями та почуттями церковними, православними, життя якого проявляється в прагненнях до високих ідеалів в моралі, культурі, бутті [3, с. 11].

Антоній, будучи патріотично налаштованим стосовно збереження монархії, негативно зустрів новий суспільно-політичний уклад та нову владу. Ще перед першою спробою проведення революції в 1905 р. митрополит в переписці зі своїм найближчим другом відверто заявляв: «Ми з завтрашнього дня будемо впродовж шести днів давати напутні поради трьом нашим полкам в кількості 14 000 осіб, які відбудуть на Далекий Схід. Наскільки можливо я буду начиняти їх патріотизмом та антиреволюційним духом» [11, с. 36]. Дослідник О. Шамаро, аналізуючи це висловлювання Владика Антонія, сумнівається в його палкій набожності та релігійності, бачачи в ньому холодний розрахунок, цілеспрямованість та твердість політичного борця [11, с. 36]. Можна погодитися з критикою О. Шамаро, адже слово «начиняти» дійсно не відповідає висловлюванню справжнього православного служителя. Проте, ми маємо пам'ятати, що це цитата з особистої переписки Антонія, де він вільно виражав свої думки конкретній людині і міг не зважати на чіткість та правильність в висловах, а говорив простою мовою.

Досить парадоксальними є вислови Владика Антонія з приводу революційних подій листопада 1905 р. 1 листопада 1905 р. Владика писав своєму другу та однодумцю Б. Нікольському: «Ні, не союзи російських людей на літературній ниві зможуть зупинити революцію, а диктатура царя, введення повсюдного воєнного стану, закриття $\frac{3}{4}$ редакцій, в разі потреби державний призив всього населення до збройного самозахисту та лінчування революціонерів» [4, с. 39].

Подібні заяви з уст духовної особи є насторожуючими, адже він закликав до збройної боротьби, введення диктатури та навіть до самосуду над революціонерами. Митрополит Антоній з деяким сумом говорив, що він: «як духовна особа не може брати участі в внутрішній війні, не може вступити до Чорної Сотні» [4, с. 39].

Як і вся Російська Православна Церква, митрополит Антоній вороже зустрів революційні події 1917 р. Недивним є той факт, що саме Антоній був одним із організаторів та активним діячем релігійно-монархістських організацій «Союз руського народу», «Союз Михаїла Архангела». Навіть заклики патріарха Тихона (Белавіна) мали антирадянський характер. Так, на початку 1918 р. в зверненні до віруючих, він закликав Радянський уряд припинити революційні

дії як «справу сатанинську», погрожував їм Божою карою та прокляттям їх дітям. «Владою даною мені від Бога я оголошую вам анафему», писав Тихон [7, с. 14]. Патріарх закликав віруючих не вступати з «такими ізвергами рода людського» в будь-яке спілкування. Митрополит Антоній, розділяючи подібні погляди, був сумлінним виконавцем закликів патріарха. Він теж намагався підняти «стомільйоний православний народ» проти радянської влади [8, с. 12].

Дуже тяжко митрополит переживав зречення Миколи II та прихід до влади Тимчасового уряду, з яким його стосунки так і не склалися. Проте яка б не була політична ситуація в країні, Владика повинен був нести свою службу та знаходити дипломатичну мову з будь-якою владою. В Крестоапостольну неділю 5 березня 1917 р. коли повинно було відбутися перше недільне богослужіння без згадування царя та правлячого дому, Антоній вів службу в Успенському соборі Харківської єпархії. Для харків'ян ця служба мала велике значення, адже вони чекали на слово свого архієрея, який проллє світло на суспільно-політичні події та зміни до яких вони привели після революції. Після проведення літургії, Антоній вимовив промову : «Коли ми дізналися про зречення від престолу нашого імператора Миколи Олександровича, ми приготувалися, згідно його розпорядження, згадувати в своїх молитвах благочестивішого імператора Михайла Олександровича, але зараз, коли і він зрікся престолу та наказав підкорятися Тимчасовому уряду, тільки через це, ми згадуємо Тимчасовий уряд. В іншому випадку ніяка сила не змогла б примусити нас змінити своє відношення до царя та правлячого дому». [7, с. 57]. Ці слова визвали широкий резонанс серед присутніх парафіян та деяких «свідомих революціонерів» [7, с. 57]. Як кухоль холодної води вилився на розпалений революційними подіями натовп, проте були й такі які не стримавши своєї неприязні викрикували «заарештувати його» [7, с. 57]. Митрополит, не зважаючи на подібні викрики, закінчивши проповідь спокійно відправився в Покровський монастир.

Антоній, разом з іншими православними служителями, негативно та вороже віднісся до запровадження нових законодавчих актів вже Радянської держави, які передбачали націоналізацію церковно-монастирських земель, передачу духовних навчальних закладів в підпорядкування наркомпроса, обов'язкового введення громадянського стану. Ленінський декрет «Про відділення церкви від держави та школи від церкви» розірвав віковий союз між церквою та державою, поставив церкву позаду суспільства та наштовхнувся на жвавий опір православного кліру.

Перебуваючи на Харківській, а потім і на Київській архієпископській кафедрі, митрополиту Антонію довелося співіснувати з українськими національними урядами, яким неприйнятне було ставлення митрополита до старого режиму та скорбота за царем. Різко неприязне ставлення П. Скоропадського до Антонія знайшло відображення й у спогадах гетьмана: «Він, власне кажучи, також чорносотенець старої школи і нічого іншого, як

посадити в тюрму, розстріляти, звернутися за сприянням до поліції, у сенсі впливу на маси і утвердження православ'я — не вміє» [10, с. 200].

Проте, слід відмітити, що все ж спільність в поглядах Скоропадського та Храповицького була – це скорбота по монархії, віра в єдину і неподільну державу. Відмінність між цими постатями полягала в тому, що П. Скоропадський був адептом монархії, але не російської, а української, дідичної, класократичної [10, с. 203].

Заслуговує уваги ще одна цитата голови Української Держави П. Скоропадського, який вже будучи в еміграції дав в одному із своїх офіційних послань зважену характеристику Владики Антонія: «Блаженної пам'яті митрополит Антоній, будучи нашим духовним провідником, призначений до нас, в Україну, попри бажання українців, не розумів часто, як великорос, нас – українців. Усе ж завдяки істотному для нього державному способу мислення, він ніколи офіційно проти українства не виступав і навіть намагався привернути історичні особливості українського православ'я, а не змосковити його. В політичні справи України він не втручався» [10, с. 203].

Митрополит Антоній, будучи в еміграції не припиняв вірити в можливість відродження монархії та правління династії Романових в Росії. Цікавими в цьому контексті є засідання Карловацького собору, що відкрився 8 (21) листопада 1921 р. за участю представників більшої частини російської еміграції на чолі з Владикою Антонієм [5]. На Соборі було заслухано Наказ, прийнято кілька послань. Основний з них – «Чадам Руської Православної Церкви в розсіянні і вигнанні сущим» в якому йшлося про поновлення на всеросійському престолі законного православного царя з дому Романових. Послання до міжнародної Генуезької конференції, призначеної на квітень 1922, також містило відкритий політичний заклик – збройне повалення більшовизму [5].

Висновки дослідження. Багато хто з церковних посадовців зі зміною політичної кон'юнктури, змінювали і свої погляди «заради страху іудейського», Антоній твердо стояв на своїх позиціях, залишаючись все тим же «Антонієм Волинським» яким його знала вся Росія до революції [7, с. 58]. В той час, коли будь-яке згадування царських персоналій було заборонено, в покоях Владики продовжували висіти царські портрети [7, с. 58]. Архимандрит Кіпран (Керн) писав з цього приводу: «Цар і монархія для митрополита власне й не були політичними, а чисто релігійними». Він до кінця своїх днів залишився вірним царю та монархії.

Список літератури: 1. Гурко В. Политическое положение на Украине при гетьмане // Революция на Украине по мемуарам белых. — С.219. 2. Деяния Собора 1917-1918 гг. — 1918.- Кн. 6. — Вып. 1. — С. 14. 3. Лопухин П. С. Митрополит Антоний о государстве, Руси и России / П. С. Лопухин — Белград: Меркур, 1939. — 16 с. 4. Никон (Рклицкий), еп. Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого / Никон (Рклицкий). — Нью-Йорк, 1958. — Т.4. — 248 с. 5. Осокина К. В. Углубление кризиса во взаимоотношениях между РПЦ и РПЦЗ в 1920-е гг. // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. — 2009. - №

3. – С. 193-197. **6. Пиріг Р.** Гетьманат Павла Скоропадського і російський монархічний рух в Україні (квітень – грудень 1918 р.) / Р. Пиріг // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 5. – С. 177-206. **7. Письма Блаженнейшего Митрополита Антония (Храповицкого).** – Джорданвиль : Тип. преп. Иова Почаевского Свято-Троицкий монастырь, 1988. – 290 с. **8. Православие и современность** (философско-социологический анализ) / Б. А. Лобовик, А. Н. Колодний, Н. В. Филоненко, К. Наукова думка. – 1988. – 336 с. **9. Православная энциклопедия Харьковщины /** Автор идеи и руководитель проекта В. В.Петровский. Сост., отв. ред. А. Д. Каплин. – Х.: Майдан, 2009. – 564 с. **10. Скоропадський П.** Спогади : Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський, голов. ред. Я. Пеленський. – К.– Філадельфія, 1995. – 492 с. **11. Шамаро А.** Житие несостоявшегося патриарха / А. Шамаро // Наука и религия. – 1983. – С. 36–52.

Надійшла до редколегії 12.11.2012

УДК 94(477.54)

Митрополит Антоній (Храповицький) - адепт монархічного способу правління державою / С. С. Телуха, канд. іст. наук, ст. викладач НТУ «ХПІ» // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2012. - № 65 (971). – С. 81-86. Бібліогр.: 11 назв.

В статье раскрыта политическая позиция одного из выдающихся деятелей Русской православной церкви митрополита Антония (Храповицкого) накануне и во время революционных событий 1917-1918 гг. Исследованы монархические взгляды и их весомость и значение для Владыки Антония, освещено отношение митрополита к изменениям в общественно-политической жизни в России.

Ключевые слова: митрополит Антоний (Храповицкий), Российская Православная церковь, монархия, революция, духовенство.

The political position of one of the outstanding figures of the Russian Orthodox Church, Metropolitan Anthony (Khrapovitski) before and during the revolutionary events of 1917-1918 are disclosed. Monarchist views Bishop Anthony, his attitude to the changes in the socio-political life in Russia are investigated.

Keywords: Bishop Anthony (Khrapovitsky), Russian Orthodox Church, the monarchy, the revolution.